

Оновлення еліт повоєнного часу: світовий досвід та українські реалії

Тетяна Ляшенко,

доктор політичних наук,
Інститут політичних і етнонаціональних
досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України

Tetyana Lyashenko,

Doctor of Political Sciences,
Kuras Institute of Political and Ethnic
Studies of the NAS of Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5807-1130>
tet.lyashenko@ukr.net

Анотація. Стаття присвячена аналізу механізмів оновлення політичних еліт у повоєнний період, зокрема на прикладі європейських країн після Другої світової війни та сучасної України. Розглядається вплив війни на трансформацію політичного класу, визначаються ключові чинники, що сприяють зміні еліт, а також досліджуються основні виклики

цього процесу. У статті виокремлено кілька моделей оновлення політичних еліт: 1. Радикальна трансформація ("шокова терапія") – докорінне реформування державного апарату (як у повоєнній Німеччині). 2. Призначення нових управлінців бюрократичним шляхом – оновлення еліт через державні реформи та нові політичні структури (як у Франції). 3. Демократична ротація через вибори – поступова зміна політичних лідерів через виборчі механізми (як у Великій Британії). 4. Зовнішній вплив – роль міжнародних партнерів у підтримці реформ та демократичних змін (приклад Плану Маршалла для країн Європи).

Особливу увагу приділено процесу оновлення еліт в Україні. Серед головних викликів виділено: залежність політичного класу від олігархічних груп; низьку довіру громадян до партій та виборчих процесів; вплив військової еліти на повоєнний політичний ландшафт; монополізацію медіапростору та проблеми зі свободою слова; корупцію та неефективність антикорупційної політики.

Автор підкреслює, що вибори є ключовим механізмом оновлення політичних еліт, однак їхня ефективність залежить від прозорості виборчого процесу, реформи виборчого законодавства та створення рівних умов для політичної конкуренції. Запровадження пропорційної виборчої системи з відкритими списками може сприяти формуванню більш відповідального політичного класу.

У висновках наголошується, що оновлення політичних еліт в Україні потребує комплексних реформ, зокрема зміцнення демократичних інституцій, боротьби з корупцією та забезпечення справедливого політичного представництва. Лише за умов системних змін можна досягти формування ефективної, відповідальної та орієнтованої на суспільні інтереси політичної еліти.

Ключові слова: політичні еліти, повоєнний період, оновлення еліт, демократичні вибори, реформи, корупція, громадянське суспільство, міжнародна підтримка.

© Ляшенко Т., 2025

Postwar Elite Renewal: Global Experience and Ukrainian Realities

Abstract. The article is devoted to analyzing the mechanisms of political elite renewal in the post-war period, focusing on the examples of European countries after World War II and modern Ukraine. It examines the impact of war on the transformation of the political class, identifies key factors that contribute to elite change, and explores the main challenges of this process.

The article highlights several models of political elite renewal: 1. Radical transformation ("shock therapy") – a fundamental reform of the state apparatus (as in post-war Germany). 2. Appointment of new managers through bureaucratic means – elite renewal through state reforms and new political structures (as in France). 3. Democratic rotation through elections – a gradual change of political leaders through electoral mechanisms (as in the United Kingdom). 4. External influence – the role of international partners in supporting reforms and democratic changes (e.g., the Marshall Plan for European countries).

Special attention is given to the process of elite renewal in Ukraine. The main challenges identified include the dependence of the political class on oligarchic groups, low public trust in parties and electoral processes, the influence of the military elite on the post-war political landscape, media monopolization and issues of press freedom, as well as corruption and the inefficiency of anti-corruption policies.

The author emphasizes that elections are a key mechanism for political elite renewal; however, their effectiveness depends on the transparency of the electoral process, electoral law reform, and the creation of equal conditions for political competition. The introduction of a proportional electoral system with open lists could contribute to the formation of a more responsible political class.

The conclusions stress that the renewal of political elites in Ukraine requires comprehensive reforms, including strengthening democratic institutions, combating corruption, and ensuring fair political representation. Only through systemic changes can an effective, accountable, and socially oriented political elite be formed.

Keywords: political elites, post-war period, elite renewal, democratic elections, reforms, corruption, civil society, international support.

Постановка проблеми. Війна та повоєнний період створюють особливий контекст для трансформації політичного ландшафту. Знищення старих інститутів, зміна балансу сил та потреба в інтеграції в міжнародне співтовариство висувають перед суспільством і державою нові виклики. В цей період значення політичної еліти та правлячого класу неможливо недооцінювати, від них залежить надто багато, насамперед їм належить виявити виняткові здібності, застосувати свій найкращий досвід, щоб вирішальним чином вплинути на загальний розвиток і стабільність суспільства. Будь-яка кризова ситуація, а тим більше війна, формує особливу потребу в ефективних діях влади. У такому разі владні еліти, які функціонально є групою впливу, повинні відігравати стратегічну роль у процесах прийняття рішень, адже саме їм народ делегує владу задля протидії кризовим

ситуаціям. Виконанням таких функцій повною мірою підтверджується або не підтверджується *ефективність та компетентність еліти*.

Процес оновлення еліти зосереджується не лише на політичних аспектах, а й охоплює соціальні та економічні чинники, створюючи цілісну основу для всебічної трансформації. Отже, післявоєнний період служить каталізатором змін, сформувавши майбутню траєкторію розвитку країни та заклавши основу для сталого зростання та процвітання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження ролі правлячого класу та еліти в працях українських учених до повномасштабного російського вторгнення стосувалося насамперед трансформаційних змін політичної системи України. В цьому плані можна відмітити роботи Т. Бевз, Д. Короткова, В. Маркітанова та ін. Сьогодні все більше політологів, соціологів, політтехнологів та істориків приділяють велику увагу вивченню політичного класу, правлячих еліт та способів їх оновлення. Варто зазначити колективні праці "Політична система України: конституційна модель та політичні практики" (2023) за редакцією Г. Зеленько, "Політична безпека України: проблеми політичного і державного правління. Прогнозна оцінка, механізми забезпечення" (2023) за редакцією О. Рафальського та "Адаптивні зміни політичного поля України в умовах війни" (2023) за редакцією О. Рафальського та О. Майбороди. Також слід зазначити велику роль соціологічних досліджень останніх років, які дозволяють проілюструвати та підкріпити тези, що висувуються в цій статті.

Важливим для дослідження питання оновлення еліти після війни є класичні теорії еліт Вільфредо Парето та Гаєтано Моски, а також концепція харизматичної легітимності Макса Вебера. Продовженням класичних ідей є праці сучасних зарубіжних дослідників, які аналізують роль еліт у політичних процесах, зокрема в управлінні виборами, та теорії еліт. Наприклад, Яна Пакульського, який аналізує, як концепції про сучасні еліти співвідносяться з класичною теорією еліт та демократичним елітизмом. Він підкреслює важливість концентрації влади в державних апаратах, легітимності правління та ролі лідерських груп у формуванні згуртованих владних акторів. Тобі Джеймс досліджує, як політичні еліти можуть впливати на адміністрацію під час виборів, щоб забезпечити свої інтереси та зберегти владу, а Джон Хіглі фокусується на інтеграції еліт та консенсусі правління як основних "елітних змінних".

Метою статті є аналіз механізмів оновлення політичних еліт у повоєнний період, зокрема на прикладі європейських країн після Другої світової війни та сучасної України. Автор ставить за мету визначити ключові чинники, що сприяють зміні політичного класу, розглянути основні моделі оновлення еліт та оцінити виклики, що виникають у цьому процесі, зокрема в умовах поствоєнної трансформації.

Відповідно, **завданнями дослідження** є аналіз впливу війни на трансформацію та оновлення політичного класу; визначення ключових чинників, що сприяють оновленню політичних еліт у повоєнний період, зокрема через реформування державного апарату та виборчі процеси; дослідження

специфіки процесу оновлення політичних еліт в Україні та основні виклики, з якими стикається країна (корупція, олігархія, зниження довіри до політичних інститутів), рекомендації щодо покращення механізмів оновлення політичних еліт в Україні через реформу виборчої системи та зміцнення демократичних інституцій.

Виклад основного матеріалу.

Завжди після руйнівних конфліктів, зокрема війн, політичні еліти зазнають глибоких трансформацій та оновлень. Адже оновлення політичних еліт виступає як невід'ємний аспект суспільного розвитку та прогресу. Оновлення еліти у демократичних суспільствах або принаймні у таких, які прагнуть розвиватися демократично, має відбуватися згідно з принципами та цінностями, які відображають загальну суспільну думку, що сформувалась у здоровому інформаційному просторі. Після Другої світової війни застосовувалися різноманітні механізми для оновлення політичних еліт, яке відбувалося в усіх країнах-учасниках, окрім СРСР. Серед багатьох стратегій, які набули популярності, деякі заслуговують на увагу. Одна з таких стратегій відома як "*шокова терапія*" – метод, який спрямований на швидкий вихід із соціально-економічного занепаду шляхом упровадження радикальних змін, для чого потрібна і зміна політичного ландшафту, як це відбулось у повоєнній Німеччині. Інший поширений підхід передбачає *призначення нових еліт "згори"*, часто шляхом впровадження бюрократичних і технократичних інновацій. Навпаки, існує стратегія *просування нових еліт "знизу"*, що передбачає мобілізацію нових виборців проти існуючої еліти. В більшості європейських країн після Другої світової війни до влади прийшли технократи й адміністратори, які і очолили відбудову своїх держав.

Традиційним прикладом повоєнного оновлення політичної еліти є поразка на виборах 1945 р. у Великій Британії консервативної партії, очолюваної Вінстоном Черчиллем, та прихід до влади лейбористської партії під керівництвом Клемент Еттли. Громадяни, які пережили війну та втрати, спричинені нею, що прагнули реформ і поліпшення якості життя, віддали більшість голосів лейбористській партії в обмін на її обіцянку побудувати "соціальну державу". Внаслідок цього у Великій Британії відбулася зміна політичного класу, що привело до суттєвих соціальних змін у країні в цілому. Лейбористи впровадили широку систему соціального забезпечення, включаючи допомогу безробітним, пенсії для літніх людей та допомогу дітям. Це було частиною нового підходу, який закликав до боротьби з "п'ятьма гігантами" – бідністю, хворобами, неосвіченістю, брудом та безробіттям. Згодом ці соціальні реформи стали основою британської держави загального добробуту.

Варто зазначити, що оновлення політичного класу в країнах Західної Європи після Другої світової війни спиралося одночасно і на зовнішню підтримку. План Маршалла та допомога Західній Європі з боку США стали важливими факторами відновлення економіки та стабілізації політичної ситуації у європейських державах. США підтримували демократичні рухи, сприяли відновленню

політичних еліт і впровадженню економічних реформ, що сприяло утворенню стабільних політичних систем. У підсумку, політичний клас країн Західної Європи після Другої світової війни оновився завдяки комбінації внутрішніх та зовнішніх чинників, включаючи руйнування старих режимів, зростання нових політичних сил, реформу демократичних інститутів та міжнародну підтримку.

Кардинальне повоєнне оновлення еліти привело до зміни європейського політичного ландшафту, знищивши старі політичні інститути та змінивши баланс влади. Можливо, найсуттєвішим досягненням повоєнного оновлення еліт стало те, що "протягом тридцяти років після Другої світової війни популістських політиків у Західній Європі майже не було" [Джудіс, 2017, с. 98].

Розглядаючи перспективу ймовірного повоєнного оновлення еліт в Україні, також необхідно враховувати зовнішні чинники, які справляють значний вплив на складність та глибину цього процесу. Необхідно враховувати як геополітичне становище України, так і її вплив на світову політику і відносини з міжнародними партнерами в широкому сенсі. Насамперед, міжнародні партнери можуть надавати експертну підтримку, фінансувати програми навчання нових лідерів, сприяти проведенню прозорих виборів та зміцненню демократичних інституцій, тобто міжнародні організації можуть виявляти активну й передову роль у формуванні політичних еліт шляхом надання фінансової та технічної підтримки для різноманітних політичних груп, що безпосередньо впливатиме на майбутній виборчий процес в Україні. Міжнародна допомога може також включати програми з модернізації державного управління та боротьби з корупцією, що сприятиме формуванню нової політичної еліти, орієнтованої на європейські та глобальні стандарти.

Навіть громадяни України, відповідаючи на запитання "Чи вважаєте ви реформи, яких вимагають від України західні партнери, корисними для України?", дали позитивну відповідь у 71% випадку. З них 26,6% вважають корисними всі або майже всі такі реформи, 30,9% вважають корисними більшість реформ [Ставлення до реформ..., 2023].

Оновлення політичних еліт після війни є важливою умовою стабільності та розвитку держави. Політична еліта повинна адаптуватися до нових реалій, аби ефективно керувати країною в умовах відбудови, забезпечити динаміку економічного зростання та інтеграцію в міжнародне співтовариство. В Україні оновлення еліти – це неймовірно складний і багатогранний процес, який охоплює різні компоненти, етапи, учасників і механізми. Крім того, оновлення еліти не обмежується політичною сферою, воно також поширюється на інші сфери, включаючи економіку, наукові кола та громадянське суспільство.

Вибори – ключовий механізм оновлення еліт у демократичному суспільстві, вони забезпечують зміну політичного ландшафту, створюють можливості для приходу до влади нових лідерів і партій, які мають представляти інтереси різних соціальних груп. Виборчі процеси відіграють надзвичайно важливу роль у підтримці демократичних принципів та визначенні майбутнього політичного керівництва. Вони дають можливість громадянам виразити свою

волю через голосування і визначити представників, які обійматимуть ключові посади у державі.

Виборча система є одним із ключових компонентів демократичного управління. Головним її принципом виступає чесність і відкритість електоральної процедури, що закріплено в низці міжнародних правових документів, зокрема в Загальній декларації прав людини ООН. Однак вибори не завжди гарантують ефективне оновлення еліт. Серед викликів – маніпуляції з виборчими правилами, домінування олігархічних інтересів, підкуп виборців та нерівний доступ різних політичних сил до засобів масової інформації. Найпоширенішою проблемою під час виборів залишається зловживання адміністративними ресурсами з боку правлячих сил для впливу на передвиборчу кампанію. Це включає приховану рекламу, використання державних ресурсів для організації мітингів і зустрічей, а також надання матеріальних чи фінансових заохочень. У таких умовах реальне оновлення еліт стає ускладненим, а політичні процеси можуть бути спотвореними.

Вважається, що адміністративний вплив на вибори значно вищий за мажоритарних систем. Натомість у пропорційних системах можливості адміністративного впливу на перебіг виборчої кампанії набагато менший. Пропорційна виборча система має кілька суттєвих переваг для оновлення політичних еліт. Вона сприяє більш інклюзивному, відкритому та конкурентному політичному середовищу, створюючи умови для формування нових лідерів і політичних груп. Тим самим пропорційна виборча система створює необхідні передумови для демократизації політичного процесу, розширення представництва та впровадження нових ідей через оновлення еліт. Це особливо важливо для суспільств у перехідний період, які прагнуть подолати вплив старих, закритих політичних структур.

Пропорційна виборча система застосовується на парламентських виборах у переважній більшості європейських країн. Така система сприяє певному оновленню персонального складу парламенту та ротації політичних еліт, і багато інших країн використовують її у різних модифікаціях. Основна мета такої системи – забезпечити справедливе представництво різних партій відповідно до кількості набраних голосів. Тобто забезпечити виконання однієї з головних функцій парламенту – представницької.

Реформа виборчого законодавства є одним із ключових елементів демократичного розвитку будь-якої країни, і Україна не є винятком. Особливо актуальним це питання стає в контексті повоєнного відновлення та необхідності зміцнення довіри до політичної системи. Проектом Закону "Про вибори народних депутатів України" № 1068-2 та проектом Виборчого кодексу № 3112-1 передбачений перехід до обрання народних депутатів України за пропорційною виборчою системою з відкритими списками.

В Україні пропорційна виборча система може консолідувати партійний спектр і забезпечити появу кількох великих, більш-менш стабільних партій. Питання залишається у величині виборчого бар'єра, який безпосередньо

впливає на можливість обрання до парламенту представників малих та нових партій і, як правило, варіюється у межах 3–5% голосів виборців. Порівняно невисокий виборчий бар'єр може зумовлювати обрання до парламенту партій, які спираються на вузькорегіональну підтримку, що може створити регіоналізацію парламенту. Наприклад, у Польщі, де функціонує пропорційна виборча система, партії повинні подолати виборчий бар'єр у 5% – для окремих партій, але вже 8% – для коаліцій. В Угорщині прохідний бар'єр для однієї партії становить 5%, для виборчих блоків із двох партій – 10%, для блоків із трьох і більше партій – 15%. Молдова також має прохідний бар'єр 5% для партій та 7% для блоків.

У представницьких демократіях вибори є основним механізмом, за допомогою якого громадяни можуть притягувати владу до відповідальності. Тим не менш, якщо еліти встановлюють правила, які регулюють вибори для досягнення партійної вигоди, це може мати негативні наслідки для демократії. Тому питання зміни виборчого закону є ключовим для розуміння того, хто може здобути владу в державі. Виборчі закони та інституції не завжди є нейтральними. Вони можуть надавати перевагу певним особам або групам за інтересом, водночас створюючи несприятливі умови для інших [James, 2012]. Тобто, якщо влада має можливість маніпулювати і змінювати процедури голосування, це підриває демократичну легітимність держави. Ще один момент, який дозволяє елітам певною мірою маніпулювати політичною системою, це низька явка на виборах. Відомо, що в Україні вагома частка громадян не бере участі у виборах. У другому турі президентських виборів 2019 року вона становила 37,91%, на парламентських виборах того ж року – 50,16%, а на місцевих виборах 2020 року 63,12% виборців [Зеленько (ред.), 2022, с. 188].

Виконання виборами ролі традиційного і головного механізму оновлення політичних еліт у демократичних країнах пов'язане з функціонуванням політичних партій. Партії та політичні організації безпосередньо дотичні до процесу формування політичних еліт, пропонуючи кандидатури з урахуванням своїх цілей та програм. Політичне представництво в більшості західних демократій залежить від політичних партій. Функціонування демократичних систем визначається не лише діями громадян чи ефективністю політичної системи, а й поведінкою членів та голів партій.

В Україні партії та політичні організації також відіграють ключову роль у формуванні політичних еліт. Не можна недооцінювати їхню значимість, оскільки саме вони визначають кандидатів, підтримують їх у виборчих кампаніях та прагнуть допомогти у розвитку їх політичної кар'єри. Разом з тим, згідно з соціологічними опитуваннями, політичні партії втрачають своє значення як джерело оновлення еліт. Згідно з даними на червень 2024 р., повністю довіряють політичним партіям в Україні лише 2,0% громадян, а повністю не довіряли – 31,9% [Разумков Центр, 2024в]. А відповідно до опитування, проведеного ВГО "Передові Правові Ініціативи", "майже третина українців (31,19%) заявила, що їм важко вибрати партію, за яку вони хотіли б віддали свій

голос, якби вибори відбулися сьогодні, 17,30% готові проголосувати за партії, не внесені у перелік опитування, майже 7% заявили, що не підуть на вибори, а понад 3% зіпсують свій виборчий бюлетень" [Довіра до влади..., 2024]. Загалом 58,49% громадян України (включаючи тих, хто перебуває за кордоном) не бачать у складі сучасних українських партій майбутню еліту та потенційних лідерів.

Поряд з цим, громадяни рідко зацікавлені у вступі до політичних партій і не розглядають такий крок як обов'язкову умову входження в політику: "Соціологічні дослідження показують, що членами партій є 2,3% громадян України (для порівняння, у країнах ЄС у середньому 4,65% виборців є членами партій)" [Зеленько (ред.), 2022, с. 192]. Молодь також усвідомлює, що належність до партії не є обов'язковою умовою для побудови політичної кар'єри. Небагато політичних партій інвестують у розвиток своїх молодіжних організацій, щоб виховати нове покоління еліт. Загалом, з інституційного погляду, політичні партії досі мають труднощі у просуванні нових професійних кадрів та формуванні політичних еліт.

Сподіватися на зміну ситуації після війни не варто, тому що рівень довіри до партій є стабільним за останні роки:

Таблиця 1.

Рівень довіри до політичних партій в Україні

	Не довіряю*	Довіряю**	Баланс довіри-недовіри
2024	77,5	14,2	63,3
2023	68,2	17	-51,2
2022	56,2	23,3	32,9
2021	71,7	16,1	-55,6
2020	73,2	14,7	-58,5

Складено автором на основі даних Центру Разумкова.

Як бачимо, рівень довіри до партій, як і до всіх державних інститутів, суттєво зріс після повномасштабного російського вторгнення. Але це було проявом віри українців в Українську державу, виявом громадянської позиції та світогляду, однак аж ніяк не виразом їх впевненості у правильності дій політичної еліти.

У консолідованих демократіях саме політичні партії є середовищем оновлення еліти. Вони вербують і соціалізують новий політичний актив, який шукає відповіді на вимоги та вподобання громадян. На жаль, в Україні до цих пір партії не стали ефективними механізмами оновлення еліт і консолідації демократії. По-перше, їм не вдається запропонувати компетентних і професійних політичних лідерів, незважаючи на нові обличчя, які висувуються як партійні кандидати на кожних виборах. По-друге, в українському суспільстві все ще присутня надія на "нові обличчя", сподівання на месію, який швидко виконає усі, часто протилежні, бажання виборців. Тож популістські гасла

* Сума відповідей «зовсім не довіряю» та «скоріше не довіряю»

** Сума відповідей «повністю довіряю» та «скоріше довіряю»

після війни нікуди не подінуться, не кожен політик ризикне в передвибірчій агітації говорити про "болісний і складний" післявоєнний шлях. Це може зашкодити не лише перспективам європейської моделі розвитку, але й єдності всередині держави: "Домінуючі еліти зазвичай не зацікавлені у впровадженні демократичних правил і практик, що підриває процес демократизації та сприяє концентрації влади в руках кількох впливових груп. Це дискредитує політичні партії як ефективних посередників, здатних просувати політичні програми та виховувати лідерів, і ще більше позбавляє електорат впливу" [Gherasimov, 2019].

Політичні партії стикаються з низкою викликів, і їхня роль у сучасному суспільстві і надалі змінюється. Проте вони залишаються важливим засобом вираження політичних поглядів. Тому участь політичних партій у виборчих процесах має бути забезпечена відповідно до рекомендацій Парламентської асамблеї та Венеційської комісії. Так, ПАРЕ наголошує на важливості рівних можливостей для всіх політичних партій під час виборів, а також на необхідності прозорого фінансування партій і виборчих кампаній. Зокрема, Парламентська асамблея рекомендує зосередитися на усуненні бар'єрів для участі політичних партій у виборчому процесі, забезпечуючи рівність прав для всіх учасників і надаючи їм рівний доступ до медіа, що є надзвичайно актуальним для України [Рада Європи..., 2021].

Харизма та особистість кандидата все ще є одними з головних визначальних факторів електоральних уподобань, а тому еліти у спілкуванні із громадянами використовують стратегії та методи досить своєрідного – популістського типу, які спочатку є привабливими для виборців, але потім породжують недовіру і роздратування серед населення. Особисті якості лідерів партій і виборчих кандидатур є вирішальними для успіху політичних партій: згідно з опитуванням, проведеним після останніх виборів, 57% респондентів заявили, що особистість кандидата є найважливішим фактором успіху, тоді як лише 40 відсотків вважали, що це була його програма [Gherasimov, 2019].

Теорія М. Вебера підтверджує роль харизматичних лідерів, які з'являються в часи кризи. Пovoєнні історії різних країн свідчать про те, що такі лідери набувають легітимності та встановлюють нові соціальні ієрархії на основі особистого авторитету та бачення перспективи. За М. Вебером, масові вибори є плебсологічними або популістськими за своєю природою і вони дедалі проводяться через масові ораторські змагання. Це перетворює їх на "героїчні битви", в яких виграють ті, хто є "найвидовищнішим, найпереконливішим і заслуговує найбільшої довіри". Тому сучасні партії пристосовуються до демократичної виборчої політики, стаючи і масовими, і лідерськими партіями одночасно, таким чином формуючи те, що М. Вебер називав "лідерською демократією" [Pakulski, 2012] і описував зміни еліти як цикли, в яких "спалахи" харизматичного лідерства супроводжуються поступовою "рутинізацією" та структурними зрушеннями: кожен цикл завжди передбачає оновлення еліти й інституційні та структурні перестановки, харизматичні спалахи досить часті, але нерегулярні та історично зумовлені, що, врешті-решт, призводить до безладної

"плебсологічної демократії" на чолі з популістським лідером і призначеним лідером "штатом". У випадку України результатом є правління "кількох менеджерів".

Виходячи з викладеного вище, можна припустити, що традиція голосувати за особистість – лідера партії збережеться і на майбутніх найближчих виборах. Персоналізація міцно укорінилася в українській виборчій традиції, тим більше, що існуючі медіа мають достатньо досвіду у маніпуляціях телевізійним висвітленням політики. Ситуація стає особливо небезпечною, коли лідер партії також володіє або контролює медіаімперію. Сучасні комунікаційні технології можуть ще більше посилити ці тенденції.

Проте популістські партії зазвичай недовговічні і швидко зникають одразу після того, як лідер іде з політичної арени. Між тим, суспільство потребує політичних партій та рухів, здатних відгукнутися на вимоги реформ і змін. Ці сили можуть складатися з активістів, військових лідерів, громадських діячів та представників нового покоління політиків.

Системні перетворення в державі, а тим більше екзистенційна війна, приводять до державних установ і законодавчих органів нове покоління еліти та політиків. Російсько-українська війна створила умови для виникнення нового політично свідомого електорату, який відчув причетність та відповідальність за власну країну. Якщо у 2000 р. лише 22,6% опитаних дуже пишалися тим, що є громадянами України, то у 2024 р. їх кількість зросла до 58,8%. Також порівняно з 2005 р. з 36% до 49% зросла кількість респондентів, які відчувають себе європейцями, і з 58% до 45% зменшила кількість тих, хто себе європейцем не відчуває [Разумков Центр, 2024а]. Це створює не лише сприятливий ґрунт для політичних та соціально-економічних змін, необхідних для реформування суспільства, а й може сформувати нове покоління лідерів, здатних ці реформи очолити.

Війна породжує нових лідерів, особливо серед військових та ветеранів війни, які можуть отримати підтримку суспільства завдяки своїй ролі у захисті країни. Після завершення бойових дій ці люди часто мають високий рівень довіри громадян і можуть бути залучені до політичного процесу. Вже тепер на запитання Центру Разумкова у 2023 р. "З якого середовища, на Вашу думку, може з'явитися політична сила, якій би Ви могли довірити владу у повоєнний період?" 51% респондентів назвали середовище військових [Разумков Центр, 2023].

Важливим аспектом тут є забезпечення інтеграції військової еліти у мирну політику, аби вони могли сприяти відбудові та стабілізації у державі. Водночас важливо уникнути мілітаризації політики та сприяти демократичній трансформації суспільства. У випадках, коли військові відіграють значну роль у війні, військові еліти часто переходять у політичне керівництво. Повоєнні режими інколи спираються на лідерів, підтримуваних військовими, для встановлення порядку, що можна спостерігати в багатьох постколоніальних державах після воєн за незалежність.

Як зазначалось вище, політичні партії часто створюються безпосередньо чи опосередковано навколо впливових лідерів, які водночас є їхніми основними фінансовими спонсорами, які монополізують медіапростір, що є критично важливим для ведення виборчої кампанії. Навіть коли ці спонсори не є формальними лідерами партії, вони справляють значний вплив на її діяльність, зокрема, на формування виборчих списків. Отже, **засоби масової інформації в сучасному світі відіграють головну роль у створенні іміджу оновлення політичної еліти.**

Засоби масової інформації та громадська думка впливають на формування політичних еліт шляхом поширення інформації та створення певних уявлень про потенційних лідерів. ЗМІ відіграють надзвичайно важливу роль у викритті корупції, розкритті скандальних фактів та аналізі політичної діяльності діючої влади, що, врешті, формує суспільну думку напередодні виборів, "сигнали еліти працюють як інформаційні заклики для громадян" [Political elite cues..., 2004]. Контроль над медіапростором країни дає змогу просувати власний політичний порядок денний або дискредитувати опонентів. Незалежність медіа є неодмінною умовою для вільних виборів. Однаковий доступ усіх політичних сил до засобів масової інформації є ключовою умовою для забезпечення збалансованого висвітлення виборчого процесу, а отже, і для проведення вільних та справедливих виборів. Законодавчі норми повинні спиратися на принципи однакового доступу, гарантувати невторчання державних органів у діяльність журналістів та інших медійних працівників, забезпечувати їхній доступ до інформації та підтримувати редакційну незалежність.

Водночас медіа є відповідальними за дотримання високих професійних стандартів, особливо у висвітленні результатів опитувань громадської думки. Державні та, за можливості, приватні мовники повинні чесно та неупереджено висвітлювати виборчі кампанії та їх результати. Ці обов'язки мають бути чітко контрольовані через регуляторні або саморегуляторні механізми й обов'язково виконуватися медіа. Інакше довіра українців до засобів масової інформації буде і надалі знижуватись, а сьогодні в Україні засобам масової інформації не довіряють 50% опитаних [Разумков Центр, 2023].

Умова оновлення політичних еліт у повоєнний час – подолання корупції та деолігархізація. Часто старі політичні еліти після війни залишаються пов'язаними з олігархічними групами, які контролюють економічні ресурси та впливають на політику. Для успішного оновлення необхідно зменшити вплив таких груп, забезпечити прозорість політичних процесів і створити умови для чесної конкуренції. Ефективні антикорупційні реформи можуть стати важливим механізмом оновлення політичної еліти та зміцнення демократичних інституцій. Але поки в Україні суттєву роль відіграють неформальні інститути, дієвість таких реформ украй сумнівна. Саме неформальні інститути наповнюють формальну демократичну оболонку держави і деформують її сутність. Це механізм політичних призначень, якими утворюється ланцюг бюрократів і керівників державних підприємств, які працюють у міцній зв'язці задля перерозподілу державних коштів та політичного впливу.

Суспільство стурбоване збагаченням деяких посадовців, кричущими корупційними скандалами. За даними Мінсоцполітики, в Україні майже 160 000 людей отримують спецпенсії, з них силовий блок та правоохоронці – майже 77 000 осіб. У суспільстві є величезний запит на справедливість. 84% громадян готові виходити на протести проти корупції – навіть під час війни. Це дані останнього дослідження суспільних настроїв, яке проведено на замовлення USAID [Національне агентство з питань запобігання корупції, 2023].

Що стосується питання чесності державних службовців, то ця проблема має загальнонаціональний характер – 36 балів зі 100 можливих отримала Україна в Індексі сприйняття корупції [Transparency International Ukraine, n. d.]. Але від початку повномасштабної війни, згідно з даними Єдиного державного реєстру осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення, корупціонерам було винесено 6 877 вироків. У 98% випадків цього річ злочинцям присудили штраф – це 1 714 вироків. Лише 1,5% засуджених дістали покарання позбавленням волі – це 27 вироків [Опендабот, 2024]. При цьому, керівники антикорупційних органів Семен Кривонос та Олександр Клименко під час презентації звіту НАБУ і САП за II півріччя 2023 р. взагалі заявили, що 2023 рік став найуспішнішим за всю історію антикорупційних органів [Національне антикорупційне бюро України, 2024]. Разом з тим, згідно з дослідженням "Корупція в Україні 2023: розуміння, сприйняття, поширеність", презентованим у Національному агентстві з питань запобігання корупції, зростання рівня корупції в 2023 р. відзначають 61,2% населення, що у понад два рази більше, ніж у 2022 році, та 46,3% представників бізнесу, що майже втричі перевищує показник 2022 року [Національне агентство з питань запобігання корупції, 2023]. Тож цілком логічним є вкрай низький рівень довіри до правоохоронних органів, зокрема, до антикорупційних: судам (судовій системі загалом) (73%), Прокуратурі (64%), Спеціалізованій антикорупційній прокуратурі (63%), Національному антикорупційному бюро України (62%), Національному агентству з питань запобігання корупції (62%) [Разумков Центр, 2023].

На відміну від української традиції, коли корупціонерів беруть на поруки, у західних країнах така практика трапляється вкрай рідко. Західні країни, зокрема США, пропонують полегшені умови для компаній або фізичних осіб, що добровільно співпрацюють з правоохоронцями та надають відомості про корупційні схеми. Це може суттєво знизити штраф або дозволити уникнути його. Загалом, на Заході, на відміну від країн пострадянського простору, де інститут взяття на поруки все ще функціонує, система правосуддя обирає інші методи впливу та гарантування співпраці з обвинуваченими, орієнтуючись на гарантії фінансового характеру чи умови співпраці зі слідством.

Тимчасом, у суспільстві посилюється відчуття не лише тотальної несправедливості, а й невіри в те, що найближчим часом в Україні відбудуться системні зміни: більшість опитаних (74%) вважає, що від проведених нещодавно в Кабінеті Міністрів кадрових змін нічого не зміниться, як свідчать результати

соціологічного дослідження, проведеного Київським міжнародним інститутом соціології, "у ситуації, коли, наприклад, опція з виборами неможлива через війну, окремі кадрові зміни можуть виглядати способом „випустити пару” і привнести „свіжість” у сприйняття уряду громадськістю”, – зазначив виконавчий директор КМІС Антон Грушецький [КМІС, 2024].

Політичний досвід попередніх років свідчить, що єдиний можливий засіб, щоб не тільки розділити відповідальність еліт в кризові часи, але й об'єднати суспільство – це створити Уряд національної єдності, цю ідею підтримує 50% українців [КМІС, 2024]. Але на сьогодні такий крок убачається нереальним. Натомість, за його відсутності не можна виключати поновлення акцій протесту у повоєнний час. Влада, якій загрожують публічні протести та колективні дії, може спробувати придушити масові рухи, обмеживши політичний простір.

Оновлення еліт – це складний і багатогранний процес, який охоплює не лише політичну, а й економічну, наукову та соціальну сфери. У сучасних умовах глибоких політичних, соціальних та економічних змін перед державами стоїть питання трансформації системи влади та ролі еліт у ній. Зокрема, для України цей процес має критичне значення в контексті демократизації та післявоєнного відновлення.

Після війни часто з'являється потреба у встановленні нових політичних та економічних інститутів. Згідно з неоінституціоналістським підходом, нові еліти приходять до влади завдяки створенню або управлінню новими інституціями, які формуються відповідно до нових умов. У деяких випадках після війни відбуваються глибокі конституційні реформи, які охоплюють перерозподіл повноважень між гілками влади, зміну виборчої системи або впровадження нових механізмів контролю за політичною елітою. Ці реформи мають на меті забезпечити більш прозору та відповідальну політику, сприяти оновленню еліт та уникнути концентрації влади в руках однієї політичної групи. Конституційні зміни можуть також запроваджувати нові правила ведення політичної конкуренції, що дозволяє вийти на політичну арену новим силам. Опозиційні групи – раніше пригнічені або новостворені – можуть спробувати сформувати політичний ландшафт на свою користь. У деяких випадках це передбачає створення нових політичних партій або побудову широких коаліцій між групами у всьому соціальному та політичному спектрі. Вимоги опозиції на цій ранній стадії можуть бути підкріплені співпрацею з рухами громадянського суспільства.

У післявоєнний період громадянське суспільство відіграє ключову роль у процесі оновлення політичних еліт. Організації громадянського суспільства можуть виступати посередниками між владою та суспільством, висловлюючи вимоги населення щодо реформ і змін. Громадські організації, медіа, активісти та аналітичні центри можуть підтримувати молоді політичні сили, ініціювати суспільні обговорення та моніторинг діяльності влади. Саме громадянське суспільство часто стає джерелом нових ідей та лідерів, які здатні сприяти демократичним перетворенням.

Повоєнний період для України є визначальним етапом, який вимагає

не лише відбудови зруйнованої інфраструктури, а й глибоких трансформацій політичної системи.

Висновки. Оновлення політичних еліт у повоєнний час є складним і багатогранним процесом, що вимагає застосування різних механізмів – від проведення демократичних виборів до впровадження конституційних реформ і деолігархізації. Ключову роль у цьому процесі відіграють громадянське суспільство, міжнародна підтримка та зусилля з модернізації державного управління. Ефективне оновлення еліт дасть змогу країні не лише відновитися після війни, але й закласти підґрунтя для інтеграції в міжнародні структури.

У період повоєнного часу механізм оновлення політичних еліт в Україні насамперед передбачає виборчий процес, який супроводжується виникненням нових і переформатуванням старих політичних партій, та боротьбу за засоби масової інформації, включаючи соціальні мережі.

Для ефективного оновлення еліт через вибори важливими є:

- забезпечення прозорості виборчого процесу;
- створення однакових умов для всіх учасників;
- залучення громадянського суспільства до моніторингу виборів.

Вибори, що проводяться на основі цих принципів, здатні стати рушійною силою для модернізації держави та оновлення її політичних еліт.

Також для успішного оновлення української еліти необхідно:

- здійснити реальні кроки у боротьбі з корупцією, клановістю та непотизмом;
- ухвалити закон про опозицію;
- усвідомити, що засоби масової інформації та громадська думка в умовах повоєнного періоду відіграють надзвичайно важливу та визначальну роль у формуванні, оновленні та розширенні політичних еліт. Для виконання цих ролей медіа мають бути незалежними, а медійні професіонали – добре підготовленими і здатними критично оцінювати інформацію, вибори та політику.

Оновлення еліт після війни становитиме складну взаємодію внутрішніх потреб держави і суспільства, інституційних інновацій та зовнішніх впливів. Але без цього, без задоволення запиту на нові структури управління і ресурси буде неможливо змінити соціально-політичний ландшафт країни.

Бібліографічні посилання

Джудіс, Д. Б. (2017). *Великий вибух популізму. Як економічна криза змінила світову політику*. Харків: Клуб сімейного дозвілля.

Довіра до влади, нові рейтинги політиків та політичні симпатії українців – соціопитування. (2024, Жовтень 28). ТелеграфЪ. <https://www.telegraf.in.ua/politics/10133794-dovira-do-vladi-novi-rejtingi-politikiv-ta-politichni-simpatiji-ukrajinciv-socopituvannja.html>

Зеленько, Г. (Ред.). (2022). *Кризи політичного розвитку в Україні: причини, зміст і способи нівелювання*. Київ: ІПіЕнд ім. І. Ф. Кураса НАН України.

- Зеленько, Г. І. (Ред.). (2023). *Політична система України: конституційна модель та політичні практики: монографія*. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України.
- КМІС. (2024). *Ставлення українців до змін в уряді та до створення уряду національної єдності*. <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1442&page=2>
- Національне агентство з питань запобігання корупції. (2023). *Корупція в Україні 2023: розуміння, сприйняття, поширеність*. <https://nazk.gov.ua/pdfjs/?file=/wp-content/uploads/Pages/70/d0/70d04dec99f5cac530cfc0a5e2ab0e3dff9cb42ed82a8cb45eb1ef165e53dc536849827.pdf>
- Національне антикорупційне бюро України. (2024, Лютий 21). *2023 рік став найуспішнішим за всю історію антикорупційних органів – Директор НАБУ Семен Кривонос та Керівник САП Олександр Клименко презентували результати діяльності*. <https://nabu.gov.ua/news/2023-r-k-stav-nayiusp-shn-shym-za-vsiu-stor-iu-antykoruptc-yinykh-organ-v-dyrekto-r-nabu/>
- Опендабот. (2024, Жовтень 29). *6,8 тис. вироків корупціонерам було винесено за час великої війни*. <https://opendatabot.ua/analytics/corrupted-officials-2024>
- Рада Європи. (2021, Серпень). *Головне про вибори у діяльності органів Ради Європи*. <https://www.coe.int/uk/web/kyiv/electoral-practice-project-publications>
- Разумков Центр. (2023, Липень 26). *Оцінка громадянами ситуації в країні, довіра до соціальних інститутів, політиків, посадовців та громадських діячів, ставлення до окремих ініціатив органів влади (липень 2023 р.)*. <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-sotsialnykh-institutiv-politykiv-posadovtsiv-ta-gromadskykh-diiachiv-stavlennia-do-okremykh-initsiatyv-organiv-vlady-lypen-2023r>
- Разумков Центр. (2024а, Червень). *Ідентичність громадян України: тенденції змін*. <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/identychnist-gromadian-ukrainy-tendentsii-zmin-cherven-2024r>
- Разумков Центр. (2024в). *Оцінка ситуації в країні, довіра до соціальних інститутів, політиків, посадовців та громадських діячів, ставлення до виборів, віра в перемогу*. <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-sotsialnykh-institutiv-politykiv-posadovtsiv-ta-gromadskykh-diiachiv-stavlennia-do-vyboriv-vira-v-peremogu-cherven-2024r>
- Ставлення до реформ, яких вимагають західні партнери*. (2023, Жовтень 4). Active Group. <https://activegroup.com.ua/2023/10/04/stavlennya-do-reform-yakix-vimagayut-zaxidni-partneri/>
- Gherasimov, S. (2019). Political Elite Renewal in Georgia, Moldova and Ukraine. *Chatham House*. <https://www.chathamhouse.org/2019/05/political-elite-renewal-georgia-moldova-and-ukraine-0/about-author>
- James, T. S. (2012). *Elite Statecraft and Election Administration: Bending the Rules of the Game*. <https://tobysjames.com/wp-content/uploads/2019/10/elite-statecraft-and-election-administration-full.pdf>
- Pakulski, J. (2012). The Weberian foundations of modern elite theory and democratic elitism. *Historical Social Research*, 37(1), 38–56. <https://doi.org/10.12759/hsr.37.2012.1.38-56>
- Political elite cues and attitude formation in post-conflict contexts. (2024). Sage journals. <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/00223433231168189>

Transparency International Ukraine. (n. d.). *Індекс сприйняття корупції*. <https://cpi.ti-ukraine.org/>

Reference

- Dovira do vlady, novi reitynhy politykiv ta politychni sympatii ukraintsiv – sotsopytuvannia* [Trust in Government, New Politicians' Ratings, and Political Preferences of Ukrainians – Public Opinion Poll]. (2024, Zhovten 28). Telehraf. <https://www.telegraf.in.ua/politics/10133794-dovira-do-vladi-novi-rejtingi-politikiv-ta-politichni-simpatiji-ukrajinciv-socopytuvannja.html> [in Ukrainian].
- Dzhudis, D. B. (2017). *Velykyi vybukh populizmu. Yak ekonomichna kryza zminyla svitovu polityku* [The Great Populist Explosion: How the Economic Crisis Transformed Global Politics]. Kharkiv: Klub simeinoho dozvillia [in Ukrainian].
- Gherasimov, S. (2019). Political Elite Renewal in Georgia, Moldova and Ukraine. *Chatham House*. <https://www.chathamhouse.org/2019/05/political-elite-renewal-georgia-moldova-and-ukraine-0/about-author>
- James, T. S. (2012). *Elite Statecraft and Election Administration: Bending the Rules of the Game*. <https://tobysjames.com/wp-content/uploads/2019/10/elite-statecraft-and-election-administration-full.pdf>
- KMIS. (2024). *Stavlennia ukraintsiv do zmin v uriadi ta do stvorennia uriadu natsionalnoi yednosti* [Ukrainians' Attitudes Toward Government Changes and the Creation of a Government of National Unity]. <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1442&page=2> [in Ukrainian].
- Natsionalne ahentstvo z pytan zapobihannia koruptsii. (2023). *Koruptsia v Ukraini 2023: rozuminnia, spryiniattia, poshyrenist* [Corruption in Ukraine 2023: Public Awareness, Perceptions, and Prevalence]. <https://nazk.gov.ua/pdfjs/?file=/wp-content/uploads/Pages/70/d0/70d04dec99f5cac530cfc0a5e2ab0e3dff9cb42ed82a8cb45eb1ef165e53dc536849827.pdf> [in Ukrainian].
- Natsionalne antykoruptsiine biuro Ukrainy. (2024, Liutyi 21). *2023 rik stav naiuspishnishym za vsiu istoriiu antykoruptsiinykh orhaniv – Dyrektor NABU Semen Kryvonos ta Kerivnyk SAP Oleksandr Klymenko prezentuvaly rezultaty diialnosti* [2023 Became the Most Successful Year in the History of Ukraine's Anti-Corruption Agencies – NABU Director Semen Kryvonos and SAP Head Oleksandr Klymenko Present Results]. <https://nabu.gov.ua/news/2023-r-k-stav-naiusp-shn-shym-za-vsiu-stor-iu-antykruptc-yinykh-organ-v-dyrektor-nabu/> [in Ukrainian].
- Opendabot. (2024, Zhovten 29). *6,8 tys. vyrokiv koruptsioneram bulo vyneseno za chas velykoi viiny* [6,800 Convictions of Corrupt Officials During Full-Scale War]. <https://opendatabot.ua/analytics/corrupted-officials-2024> [in Ukrainian].
- Pakulski, J. (2012). The Weberian Foundations of Modern Elite Theory and Democratic Elitism. *Historical Social Research*, 37(1), 38–56. <https://doi.org/10.12759/hsr.37.2012.1.38-56>
- Rada Yevropy. (2021, Serpen) *Holovne pro vybory u diialnosti orhaniv Rady Yevropy* [Key Aspects of Elections in the Activities of the Council of Europe Bodies]. [in Ukrainian].
- Razumkov Tsent. (2023, Lypen 26). *Otsinka hromadianamy sytuatsii v kraini, dovira do sotsialnykh institutiv, politykiv, posadovtsiv ta hromadskykh diiachiv, stavlennia do*

okremykh initsiatyv orhaniv vlady (lypen 2023 r.) [Citizens' Assessment of the Country's Situation, Trust in Social Institutions, Politicians, Officials, and Public Figures, and Attitudes Toward Specific Government Initiatives (July 2023)]. <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-sotsialnykh-institutiv-politykiv-posadovtsiv-ta-gromadskykh-diiachiv-stavlennia-do-okremykh-initsiatyv-organiv-vlady-lypen-2023r> [in Ukrainian].

Razumkov Tsentr. (2024, Cherven). *Identychnist hromadian Ukrainy: tendentsii zmin* [Civic Identity in Ukraine: Trends of Change]. <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/identychnist-gromadian-ukrainy-tendentsii-zmin-cherven-2024r> [in Ukrainian].

Razumkov Tsentr. (2024b). *Otsinka sytuatsii v kraini, dovira do sotsialnykh institutiv, politykiv, posadovtsiv ta hromadskykh diiachiv, stavlennia do vyboriv, vira v peremohu.* [Assessment of the Country's Situation, Trust in Social Institutions, Politicians, Officials, and Public Figures, Attitudes Toward Elections, and Belief in Victory]. <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-sotsialnykh-institutiv-politykiv-posadovtsiv-ta-hromadskykh-diiachiv-stavlennia-do-vyboriv-vira-v-peremogu-cherven-2024r> [in Ukrainian].

Stavlennia do reform, yakyh vymahaiut zakhidni partnery [Attitudes Toward Reforms Required by Western Partners]. (2023, Zhovten 4). Active Group. <https://activegroup.com.ua/2023/10/04/stavlennya-do-reform-yakix-vimagayut-zaxidni-partneri/> [in Ukrainian].

Transparency International Ukraine. (n. d.). Indeks spryiniattia koruptsii. <https://cpi.ti-ukraine.org/>

Zelenko, G. (Red.). (2022). *Kryzy politychnoho rozvytku v Ukraini: prychny, zmist i sposoby niveluvannia* [Crises of Political Development in Ukraine: Causes, Nature, and Mitigation Strategies]. Kyiv: IPIEnD im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy [in Ukrainian].

Zelenko, G. I. (Red.). (2023). *Politychna systema Ukrainy: konstytutsiina model ta politychni praktyky: monohrafiia* [The Political System of Ukraine: The Constitutional Model and Political Practices]. Kyiv: IPIEnD im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy [in Ukrainian].